

Van linksboven naar rechtsonder: Athene, Tholos; Spinoza; Charlie Chaplin, *Modern Times*; Sophie Scholl, *Die Gedanken sind frei*; Het Zwanenmeer; sonde Ulysses; Avatar, de edele wilde; Ballon rouge, wonder van schoonheid; *Des hommes et des dieux*.

Een stervende zwaan die steeds weer opveert

‘Europa overleeft elke crisis’

De Europese cultuur in highlights. Daarover gaat het nieuwste boek van Europese cultuurkenner bij uitstek, Christiane Berkvens. Europa zal in het brandpunt staan bij de verkiezingen op 12 september. Maar politiek en economie alleen kunnen de Europese Unie niet overeind houden. Ons culturele erfgoed maakt dat ons werelddeel elke crisis zal overleven. “Het niet-één-worden van Europa is een gepasseerd station.”

DOOR CEES VELTMAN

Als het niet Griekenland is, dan zullen het Italië of Spanje wel zijn die uitgroeien tot de doodgravers van de Europese Unie. Christiane Berkvens-Stevelinck – theologe en scheidend hoogleraar Europese cultuur aan de Radboud Universiteit Nijmegen – verzet zich krachtig tegen die sombere visie: “Volgens eurosceptici is Europa een stervende zwaan, maar de geschiedenis laat een feniks zien die steeds uit zijn as herrijst. Ernstige situaties zijn een constante in de Europese geschiedenis, evenals haar veerkracht. Uit elke crisis is Europa sterk te voorschijn gekomen.” Nu er een or-

kaan van kritiek op de Europese Unie is losgebroken wil zij een tegengeluid laten horen. “Het is gevaarlijk Europa steeds ter discussie te stellen. Het niet één worden van Europa is een gepasseerd station.” Voorstanders van de Europese Unie gebruiken alleen rationele argumenten. Zij wijzen op de economische noodzaak van Europese samenwerking. Voor een politiek project als de unie is dat dodelijk. Er zijn nu wel grote stappen gezet met de invoering van de euro en de uitbreiding van 6 naar 27 EU-landen, maar door de economische crisis is de onzekerheid onder de ge-

wone Europeanen gegroeid. Waar is Europa nog goed voor? De meeste politici hebben die vraag niet serieus beantwoord. Wel roepen ze stevast dat er op 'Europa' bezuinigd moet worden, daarmee de indruk wekkend dat de EU alleen maar een lastige en gulzige slokop is. De Tweede Kamer heeft het kabinet in een motie zelfs opgeroepen "krachtig afstand te nemen van elke beweging naar een meer politieke unie".

Andere politici duwen de kiezer meer Europese integratie door de strot met het argument: anders breekt de hel los. De toekomst van Europa valt echter niet te baseren op angst alleen. Daarom roept Berkvens de Europeanen op in hun eigen Europese waarden te geloven. Daarbij kunnen we de Amerikanen tot voorbeeld nemen. In de Verenigde Staten werden aan het einde van de achttiende eeuw de schulden van de deelstaten op federaal niveau getild en zo door iedere Amerikaan gedeeld. Dat getuigt van een andere mentaliteit dan wat de rijke EU-partners nu met probleemland Griekenland doen: het land geen enkele hoop geven.

Verantwoordelijkheidsgevoel

Berkvens gaat de scepsis over Europa te lijf door een overzicht van hoogtepunten uit de klassieke en populaire Europese cultuur te presenteren, geordend in negen kernbegrippen: vertrouwen in de vooruitgang, verwondering, nieuwsgierigheid, verantwoordelijkheidsgevoel, geduld, vrijheid, tolerantie, idealisme en schoonheid. Een tip voor een schoonheidsbeleving uit haar boek *Erfenis Europa*: klik op je pc of iPad op *Andante festivo* van Sibelius en kijk tegelijkertijd naar de foto van het Noorderlicht.

Veel van haar negen kernthema's zijn oorspronkelijk al in de Bijbel terug te vinden. Je bent niet vrij als je iemand ziet die niet vrij is. Vrijheid is een relationeel begrip. Je kunt niet in je eentje vrij zijn, zegt Berkvens. Dan voel je compassie. Dat is niet alleen een gevoel van medelijden maar ook de passie om mensen met problemen te helpen.

Tolerantie en vrijheid zijn niet typisch Europese waarden erkent zij, maar het filosofische denkwerk dat eraan vooraf ging, komt wel uit Europa. Tolerantie komt en gaat, maar dat is niet erg. "In een ebperiode zijn we geneigd somber te worden, maar we zien tolerantie nog steeds in onze multiculturele samenleving met veel interreligieuze contacten en gezamenlijke maaltijden. De stille meerderheid hoor je niet, want die is tolerant. De intolerante golf is tijdelijk, een rimpel in zee."

Idealisme

Het idealisme is nog springlevend constateert Berkvens. Kijk maar naar acties als het Glazen Huis

'Nou, Modern Times van Charlie Chaplin, dat moet je toch wel weten'

waarmee miljoenen worden opgehaald voor het Rode Kruis en naar Alpe d'HuZes voor de kankerbestrijding. "We zien onszelf niet meer als idealisten. Het idealisme wordt individualistischer beleefd, maar het is springlevend. Fantastisch toch? Dan zeg ik hallo, prijs de Heer!"

Het gaat er nu om de Europese cultuur door te geven aan de jongeren, zegt Berkvens: "Cultuurkennis is net een bol wol. Je weet niet waar je moet beginnen, maar als je een draadje pakt, gaat de rest vanzelf. Als het lukt mensen nieuwsgierig te maken naar een klein stukje cultuur, zullen ze zelf verder gaan. Daarom proberen scholen ook van alles. Alleen, de sfeer in de maatschappij met een nadruk op entertainment is er niet naar om je voor cultuur te interesseren. Dat neemt niet weg dat je het entertainment-element juist kunt gebruiken om cultuur aan de man te brengen, zoals André Rieu met zijn populair-klassieke concerten doet. Of neem de opvoering van *The Passion* hier bij de Erasmusbrug. Prachtig."

Berkvens' idee voor haar boek was: wat zijn de legaten die ik aan de volgende generatie zou willen doorgeven? "Nou, *Modern Times* van Charlie Chaplin, dat moet je toch wel weten. Het is een prachtige satire op de technische vooruitgang. Ik noem een lange lijst boeken, films en kunstwerken. Niet een weten om het weten; het is geen intellectueel spel - handig voor quizen - maar het enorme culturele erfgoed is zo typerend voor de ontwikkeling van je eigen wereld en die van voorgaande generaties dat het jammer is als je daar geen weet van hebt. Studenten zeggen vaak verbaasd: 'Dat ik dat niet wist!' Tja, denk ik dan, het is je niet aangeboden."

Vertrouwen

Berkvens heeft streng moeten selecteren voor haar boek. Soms te streng. "Solidariteit had er wel bij gemoeten, vind ik nu. Ik bespreek in het boek wel het begrip verantwoordelijkheid, maar dat is toch iets anders dan solidariteit. Steeds meer mensen hebben het idee deel uit te maken van een groter geheel. Dat is een spirituele ontdekking die je kan overkomen in de natuur, bij de zee of in de bergen bijvoorbeeld. Het gaat meer om een beschouwelijk, goed gevoel. Het is een hoog gevoel, zonder meer, maar als je dat niet koppelt aan verantwoordelijkheid voor het geheel waar je deel van uitmaakt, heeft het weinig zin." In haar vertrouwen in de toekomst voelt Berkvens

zich gesteund door cultuursocioloog Gabriël van den Brink (*Eigentijds idealisme. Een afrekening met het cynisme in Nederland*) en de Canadese wetenschapper Steven Pinker (*Ons betere ik. Waarom de mens steeds minder geweld gebruikt*). “Ik ben het met hen eens: het is niet waar dat we in een hedonistische samenleving leven. Mensen hebben wel degelijk veel voor elkaar over.”

Vertrouwen in de vooruitgang vormt de kern van de Europese cultuur, zo schrijft Berkvens in haar boek. Die vooruitgang ontstaat door traditie en vernieuwing nauw met elkaar te verbinden. De Franse filosoof Bernard van Chartres bedacht er in de twaalfde eeuw een beeld voor: wij zijn dwergen op de schouders van reuzen. Zo kunnen we verder zien dan die reuzen. Niet omdat wij scherper zien of groter zijn, maar omdat die reuzen ons dragen. Zelfs was Bernard waarschijnlijk te rade gegaan bij de Griekse mythologie waar het beeld al opdook. Dit beeld duikt nog voortdurend op, ook als boektitel. Bijvoorbeeld *On the shoulders of giants* (2003) is een bloemlezing van astronomische teksten waar onze huidige kennis op stoelt, verzameld door de Britse kosmoloog Stephen Hawking. Uit deze ‘ken uw klassieken’ voor astronomen blijkt dat zonder Ptolemaeus, Copernicus, Galilei en Tycho Brahé, Stephen Hawking nooit een van de ontdekkers van de zwarte gaten was geworden. Hij staat op de schouders van reuzen. Elk vak, ook de theologie, schijnt zich in dat beeld te herkennen. In de kathedraal van Chartres staan vier middeleeuwse glas-in-loodramen met afbeeldingen van schrijvers van het oude en het nieuwe testament: Jesaja, Jeremia, Ezechiël en Daniel dragen op hun schouders de vier evangelisten: Matteus, Lucas, Johannes en Marcus. De boodschap is helder: de oude profeten waren reuzen en zij torsen hun opvolgers op de schouders. Hoger gezeten, reikt de blik van de dwergen verder. Er is vooruitgang geboekt.

Houvast

De invloed van religie wordt onderschat, zegt Berkvens. Neem de kloosters. Als die er niet waren geweest, hadden we de hele klassieke filosofie niet gekend. Dan waren we losgeraakt van onze culturele bronnen, de Grieken en de Romeinen. Toen hun beschavingen ineenstortten, bleven alleen de kerken over die ons prachtige kunst hebben opgeleverd en dat doen ze nog steeds, met name muzikaal, maar ook wat beeldende kunst betreft: glazenier Marc Mulders is zonder religie niet denkbaar.

Nu betekenen de kerken cultureel veel minder, erkent de remonstrantse theologe: “Maar hun invloed is wel doorgesijpeld in algemeen erkende waarden als naastenliefde en solidariteit. Nog steeds is alles van religie doordrongen: de kunst, de taal, de moraal, de sport.

Rembrandt: De ontvoering van Europa.

In voetbalrituelen zie je complete kerkdiensten terug. In het doorgeven van waarden en verhalen, de mythen van het christendom heeft de kerk een taak. Ze biedt ook een veilige plaats om spiritualiteit te doen groeien. De kerk geeft houvast en biedt rituelen aan. Bijvoorbeeld rituelen van vergeving en van berusting.” De kerken kunnen meer van zich laten horen, ook als het om Europa gaat, vindt Berkvens. “Ze hebben echter de macht niet meer om een grote mond op te zetten. Jammer. Kijk wat er nu gebeurt in Syrië, vooral met de kinderen daar. Ik hoor er de kerken niet over. Fantastisch wat Marco Borsato nu doet namens War Child. Opkomen voor anderen is immers een typisch christelijke waarde.” De kerken hebben nog weinig in te brengen in het maatschappelijke debat, maar ze kunnen wel de verhalen achter de waarden laten horen. Als ze dat op een aantrekkelijke manier doen, krijgen ze een pré bij de mensen, aldus Berkvens. “Dan zou het eenzijdige beeld dat veel mensen nu van het christendom hebben, gecorrigeerd kunnen worden. We moeten bijvoorbeeld opkomen voor de vrijzinnige moslims in plaats van alle moslims over één kam te scheren. Daar waar vrijheid van geloof en vrijzinnigheid aan de orde is, moeten we onze stem laten horen.”

Verkiezingen

De komende verkiezingen op 12 september zullen over Europa gaan. Daar twijfelt Berkvens niet aan. GroenLinks mag dan de meest Europees gezinde partij zijn – door bij elk voorstel de Europese dimensie te betrekken – toch doet het geklungel bij het partijbestuur, zoals bleek bij de lijsttrekkerverkiezing – haar besluiten D66 te stemmen, ook een Europeesgezinde partij. “De kiezers zullen kijken naar de economische aspecten van de Europese Unie. Als het economisch lukt Europa sterk te maken, zullen we ook een politieke eenheid kunnen bereiken. Ik ben niet pessimistisch over Europa, zeker niet. De huidige crisis is een

rimpeling.”

Berkvens vindt het jammer als ouderen niets willen leren van jongeren: “Ze kiezen dan voor de spanning van het slechte nieuws. Mijn boek is een poging om daar tegengas tegen te geven. Ben ik een idealist? Ja, volmondig ja! Zonder idealisme is het de dood in de pot.”

Over een paar eeuwen zullen onze nakomelingen als volgt terugkijken op de geschiedenis vanaf de vijfde eeuw, voorspelt Berkvens: “Na de hongersnoden, watersnoden, epidemieën, godsdiensttwisten en oorlogen besloten de Europeanen aan het begin van de

‘Fantastisch wat Marco Borsato namens War Child doet. Typisch christelijk. De kerken hoor ik er niet over’

eenentwintigste eeuw tot eenheid te komen, omdat die verdeeldheid gewoon niet langer kon duren. Europa was het vechten moe. Het niet-één-worden van Europa was een gepasseerd station.” ■

www.erfeniseuropa.nl

Cultuur houdt Europa overeind

De kracht van Europa zit in zijn cultuur. *Erfenis Europa, Toekomst van een stervende zwaan* (Skandalon, 144 blz., € 19,50), noemt een lange reeks culturele uitingen: films, boeken, beeldende kunst en muziek. Hier enkele voorbeelden.

➤ Denkend aan Europa zie je een ronde jongedame op de rug van een gespierde witte stier, krachtig zwemmend in zee. Zo schilderde Rembrandt de dochter van Agenor, ontvoerd door Zeus die voor haar schoonheid was bezweken. Als aardse geliefde van de oppergod zou haar naam eeuwig voortbestaan in het continent waar ze naartoe ontvoerd werd: Europa! (*De ontvoering van Europa*, 1632).

➤ *Die Gedanken sind frei*. Het is weer de Duitse cultuur die uitdrukking geeft aan een onwrikbaar feit: denken staat vrij. Het is een studentenverzetslied rond 1870 en werd later geadopteerd door het Duitse verzet tegen Hitler. Hoe alleen al een melodie mensen kracht kan geven in kritieke situaties, bewijst het verhaal van de studente Sophie Scholl met haar aanvankelijk succesvolle verzetsbeweging tegen de nazi's.

➤ Het in 2006 gestarte sportevenement Alpe d'HuZes is uitgegroeid tot een waar fenomeen. Duizenden fietsers beklimmen zesmaal achteren de Alpe d'Huez, de meest beroemde bergetappe van de Tour de France. Een typerend voorbeeld van hedendaags idealisme. Het is meer dan een sponsorloop voor kankerbestrijding. De deelnemers wagen de klim ter nagedachtenis van overleden vrienden en geliefden, als dank voor het overwinnen van de ziekte, als steun voor mensen die de ziekte heeft getroffen. Alpe d'HuZes is gegrondvest op de absolute overtuiging dat je de grootst mogelijke

voldoening bereikt als je je met hart en ziel inzet voor een ander. De deelnemers spreken in haast extatische termen van een ervaring van ultiem geluk daar op die berg, het geluk dat ontstaat door het beste van jezelf te geven voor anderen. Hedendaags idealisme in optima forma, in een originele mengeling van sport, persoonlijke betrokkenheid en gerichtheid op anderen.

➤ In de net in nieuwe Nederlandse vertaling verschenen topklassieker *Ulixes* (Ulysses) uit 1922 gebeurt niets. De personages ondernemen een reis in hun binnenwereld. De auteur, James Joyce was zijn tijd vooruit, zowel literair als maatschappelijk. De monoloog van Molly Bloom met expliciete seksuele passages is een van de mooiste fragmenten uit de Britse literatuur en laat zien hoe verbluffend goed Joyce de vrouwelijke psyche doorgrondde.

➤ Vlakbij de Amsterdamse Stopera staat een beeld van de Nederlandse beeldhouwer Nicolaas Dings. In een lange mantel staat, plechtstatig, Baruch de Spinoza, de grootste Nederlandse filosoof. Alles behoort tot een coherent en autonoom geheel: de natuur. Daarbinnen kan het individu de ware vrijheid ontdekken. Zijn belangrijkste werk, de *Ethica*, zag pas het licht na zijn dood in 1677. Zelfs in een land waar men de vrijheid bezong, was voorzichtigheid geboden, ondervond hij.

➤ De film *Des hommes et des dieux* is twee jaar geleden als een meesterwerk ontvangen. Het is een verhaal van moed en weerbaarheid van monniken die in gevaarlijke omstandigheden op hun medische post blijven. De Franse regisseur Xavier Beauvois is zelf een Europese versie van de Amerikaanse droom. Geweigerd bij de filmopleiding, leert hij op eigen houtje het vak. Nu is hij een van de grootste Franse cineasten. Een voorbeeld van een Europese droom.